

Van de bestuurstafel

Van de voorzitter

Er is alweer een jaar voorbij en we komen aan bij de tijd waar we meestal reflecteren op de gebeurtenissen van de afgelopen periode.

Ik geloof dat we mogen concluderen dat onze vereniging er goed voor staat. Het aantal leden is vrij stabiel, nieuwe aanmeldingen compenseren meer dan voldoende voor de enkele opzegging. Het bestuur is voltallig, onze excursies worden goed bezocht en bij de ruilbeurzen veranderen heel wat aparte varentjes van eigenaar. Ook onze website wordt steeds beter bezocht naarmate ons "web adres" beter bekend raakt en als koppeling op andere varen- en tuin websites weergegeven wordt. Zeker onze internationale naamsbekendheid wordt steeds groter. Wij krijgen maandelijks zo'n 140 bezoekers op de website, waarvan zeker de helft uit het buitenland. Helemaal niet slecht voor een kleine varen vereniging zoals de onze als u weet dat er op de mailing list van de American Fern Society soms dagenlang geen enkele actie is.

Uiteraard zijn dat geen redenen om op onze lauweren te gaan rusten. We moeten actief met onze vereniging bezig blijven. Ledenwerving, verbetering en uitbreiding van onze publiciteitsacties, verbetering van onze publicaties zijn prioriteiten. Ook willen wij meer mogelijkheden bieden voor onze leden, en potentiële nieuwe leden, om meer over varens te weten te komen door middel van excursies, voordrachten en "workshops".

Uw steun, uw ideeën, uw deelname zijn hierbij uiteraard van harte welkom. Laten wij er het komende jaar gezamenlijk aan werken om onze vereniging gezond en levendig te houden, een inspiratie bron voor nieuwkomers en een bron van kennis voor elke varenliefhebber.

Het bestuur van de Nederlandse Varenvereniging wenst u prettige kerstdagen en een voorspoedig 2005!

Van het secretariaat

Ik wil u er alvast op attenderen voor de komende voorjaarsledenvergadering. Deze zal op zaterdag 23 april 2005 in de Leidse Hortus plaatsvinden.

Het verdere programma voor 2005 zult u in de maand januari ontvangen, gelijktijdig met de nieuwe ledenlijsten.

Nieuwe leden:

Dhr. J de Heer
Tromplaan 14,
3342 TR Hendrik-Ido-Ambacht
jeroendeheerzelf@hotmail.com

Dhr. D Wiederstein
Spezialgaertnerei für freilandfarne
Hauptstrasse 9
56237 Sessenbach
dirk.wiederstein@farn-gaertnerei.de

Dhr. D Brocken
Jasmijnstraat 15
1441 JW Purmerend
abrocken@chello.nl

Van de leden Peroni uit Italië ontvingen we rapporten over varens die op de Macaronesische eilanden voorkomen. Macaronesië bestaat uit de Canarische eilanden, Madeira en de Kaap Verdische eilanden.

In de volgende Varen-Varia kom ik hier nog op terug.

Pteridophyllum - What 's in a name!

Jan Greep

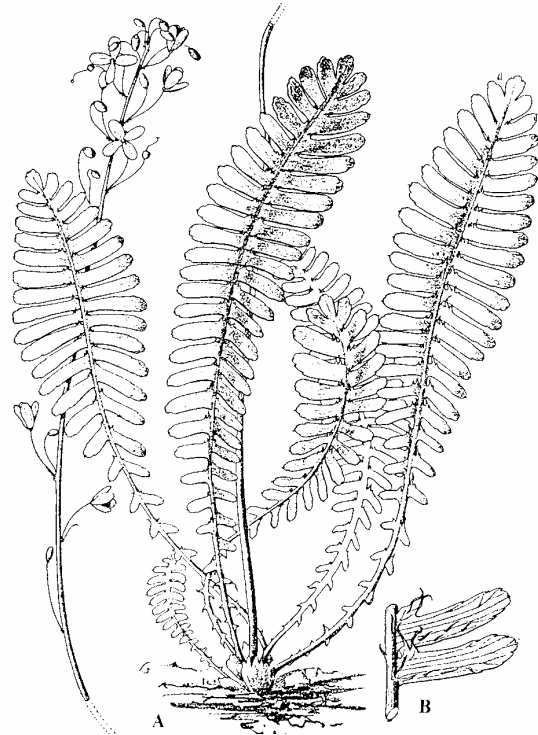
Excuseer me deze betiteling in het Engels. Het schoot me echter te binnen toen ik op het idee kwam een stukje te schrijven over *Pteridophyllum*. Het klinkt erg varenachtig en roept associaties op met het bekende "Pteridological etc.". Maar als je beter ingevoerd bent in de latijnse benamingen kun je veronderstellen, dat het hier gaat om een op een varen gelijkende plant.

Ik zeg "latijn", maar, oh toeval, "Pteris" is varen op z'n grieks en "phyllum" staat voor blad. De toevoeging "racemosum" duidt er op, dat de plant trosvormig bloeit. Het betreft dus inderdaad geen varen, maar qua blad is er wel gelijkenis. De plant doet denken aan *Blechnum pennamarina*. Het blad glanst en de bloemstengel, ca. 20 cm hoog, heeft witte bloempjes.

De herkomst is van de japanse eilanden Honshu en Hokkaido, waar de plant voorkomt in schaduwrijk gebied. Vermeerdering is mogelijk door scheuren in voor- of vroege najaar.

Ik zag *Pteridophyllum*, voor het eerst, genoemd en afgebeeld in het boek "The Explorers Garden" van Dan Hinkley. Ik wil geen reclame maken voor dit boek maar voor geïnteresseerden in wat meer aparte planten is het zeer leerzaam. Varen worden er niet in besproken.

Overigens, in de Plantenvinder (mijn exemplaar dateert nog van 2000-2001) wordt *Pteridophyllum* niet genoemd. Wel zag ik hem in een prijslijst van Christie's nursery met omschrijving "White flowers on this rarely offered japanese woodlander" - prijs £ 10.-. Christie's in Schotland is gespecialiseerd in alpiene - lees rotsplanten, dus lagere planten. Voor mijn portemonnaie is £ 10.- wel prijzig. Mocht iemand een adres in Nederland/ België weten, dan houd ik me aanbevolen.

Pteridophyllum racemosum

Een bijzondere groeiplaats van de Tongvaren (*Asplenium scolopendrium*) in Drenthe

Piet Bremer & Bert Oving

De *Tongvaren* is een soort die in Nederland voorheen vooral bekend was van grachtmuren, randen van greppels en beschaduwde hellingen (Weevers et al., 1948). Tabel 1 geeft ook het volledig overzicht van habitats waaruit de soort anno 2004 bekend is uit Nederland met aantalschattingen (of exacte aantallen) voor de bezette habitats. Grachtmuren vormen een belangrijk habitat voor de soort, met de grootste aantallen in onze hoofdstad (gegevens T. Denters) en kleinere aantallen in andere steden. Belangrijk zijn ook de groeiplaatsen in de polderbossen. Na een eerste vondst in het Kuinderbos in 1973 is het aantal groeiplaatsen (planten) toegenomen tot 650 in 1979 en 13000 in 2002. Hier groeit 99 % van de populatie op greppelkanten wortelend in schelphoudend blokzand. Elders in deze provincie groeit de soort ook op lichte zavel (bij Lelystad, Bremer & Smit 1995) en op greppelkanten op

neutrale keileem (Voorsterbos; Bremer 2001).

De overeenkomst tussen alle groeiplaatsen zijn:

- er is sprake van substraat met neutrale tot basische omstandigheden. De hoge pH kan het gevolg zijn van cement, mortel, schelpen of kalksteen (tabel 1)

- er is sprake van vochtige omstandigheden; een relatief hoge luchtvochtigheid en vochthoudende bodem

- het lichtklimaat is vaak getemperd, maar planten kunnen ook in volle zon staan

- de omringende vegetatie is ijl; de factor competitie speelt een beperkte rol

In Drenthe is en was de Tongvaren altijd een zeer zeldzame soort. WFD (1999) vermeldt twee groeiplaatsen voor Drenthe betreffende oude waterputten nl. bij Ruinen (bekend sinds 1988) en in Dalen (bekend sinds 1995).

Op 30 december 1999 vond de tweede auteur de Tongvaren in een diepe waterschapsleiding in het Gietenerveld. Dit betrof de eerste terrestrische vindplaats in Drenthe. De soort kwam hier met twee grote planten (adulte planten) voor onderin de leiding. De onderlinge afstand tussen beide planten bedroeg ongeveer 200 meter. Het betreft een voor Nederlandse begrippen uitzonderlijk diepe leiding van 2,5 tot 3,5 meter diep. De taluds van de leiding zijn overwegend begroeid met zuurminnende mossen, zoals Gewoon sterremos (*Mnium hornum*), Pronkmos (*Isopterygium elegans*) en Glanzend platmos (*Plagiothecium nemorale*). Vegetatiekundig is sprake van een *Plagiothecietum nemorali*, RG *Mnium hornum* en *Isopterygietum schimperi* (von Hübschmann 1986). Opvallend is dat juist in de onderste halve meter vaak neutrofyten voorkomen, en dan vooral Fijn laddermos (*Eurynchium praelongum*). Ook de kruidige vegetatie wijkt op een groot deel van de leiding

onderin af van die op het talud. Op het talud vallen de Brede stekelvarens op en is de kruidlaag ijl, onderin is sprake van voedselminnende soorten van groeiplaatsen met hoge pH zoals Drienerfmuur, Kleefkruid, en Ruw beemdgras (zie tabel 2). De pH H₂O bleek 6,5 te zijn. En juist in deze zone, zo'n 20 tot 30 cm boven de bodem van de leiding groeide in 2001 de Tongvaren. Bij herbezoek in 2001 bleek een van de planten bovenop het talud te liggen ten gevolge van het machinaal schonen van de bodem van de leiding. De andere plant werd niet teruggevonden zodat gereesd werd dat de populatie hiermee verdwenen was. In 2004 bleek de soort nog steeds op een plek voor te komen. Rondom een adulte plant hadden zich vier andere planten gevestigd; een kiemplant en juveniele planten. Dergelijke hardprojecties worden vaak bij deze soort aangetroffen (Bremer 2004).

Het bijzondere van de groeiplaats in het Gietenerveld is het feit dat hier vroeger sprake was van een heideveld, dat in de twintiger jaren in cultuur is gebracht met het ompspitten van de heide, ontwateren van de bodem en beplanten. Voor de ontwatering van landbouwgebied (en bos?) is hier wel een erg diepe greppel aangelegd; eerder te omschrijven als een microravijn of tankgracht. Deze leiding heeft jarenlang, in ieder geval tot in de zeventiger jaren, dienst gedaan als afvoer van het spoelwater van de voormalige slachterij Udem in Gieten. De leiding stond in het verleden bij de plaatselijke bevolking dan ook bekend als 'stinksloot' en 'bloedsloot'. Ongetwijfeld heeft dit spoelwater tot een verrijking van het onderste deel van het talud geleid en een baserijk milieu gecreëerd met een nog steeds hoge pH. Niet eerder zijn onder dergelijke omstandigheden Tongvarens gevonden in Nederland.

De verjonging op een van de plekken wijst op het begin van een duurzame populatie. Een vijftal factoren kunnen de populatie doen verdwijnen.

Weevers (1948)	habitats 2003	aantal in Nederland	kalkbron	belangrijke locatie(s)
randen van greppels	Greppelkanten in naaldbos	12000	schelpen	Kuinderbos
randen van greppels	greppelkanten in loofbos	1000	schelpen, kalksteen	Kuinderbos, Jagersveld
	Op bosbodem in naaldbos	25	schelpen	
beschaduwde hellingen	Op bosbodem in loofbos	25	schelpen, krijt	St-Pietersberg
oude, vochtige muren	Sluis-, kade- en grachtmuren	> 10000	cement, mortel	A`dam, Utrecht
	Vrijstaande muren	500	cement (mortel)	
	Stationsmuren	< 10	cement	
	Huismuren		cement	
in waterputten	Waterputten	< 1000	cement	
	Duinstruweel	< 1000	schelpen	Voorne
	Basaltdijken	< 200	kalkstenen	
	Romijnstuw	50	cement	Waterloopbos
	Betegelde leiding in bos	25	kalksteen	Waterloopbos

Tabel 1. Habitats met *Tongvaren* in Nederland. De aantallen zijn een eerste schatting/telling betreffende de situatie in 2002, kalkbron = oorzaak van kalkrijk, basenrijk habitat.

* Schoning

Bij het machinaal schonen van de leiding (met maaikorf?) kunnen de planten worden vernield.

* Droogteschade

Bij langdurige droogte zullen de ondiep kiemende kiemplanten en juvenielen deels kunnen sterven. In het Kuinderbos was deze factor echter voor minder dan 1 % van alle sterfgevallen verantwoordelijk.

* Vorstschade

De *Tongvaren* is een Atlantische soort, die bijv. heel algemeen is in gebieden van NW-Europa met zachte winters, zoals ZW-Engeland en Normandië. Uit

onderzoek is gebleken dat de soort gevoelig is voor strenge winters. Er is een rechtlijnig verband tussen aantal ijsdagen (dagen met 24 uur lang vorst) en de vorstschade. Bij ernstige vorstschade lopen planten niet meer. Bij minder vorstschade blijven planten in het daaropvolgende jaar kleiner of adulte planten met sori in het ene jaar blijven steriel in het andere jaar (Bremer 2004).

* Erosie

Langs de leiding in het Gietenerveld was op een bepaald traject te zien dat de taluds erodeerden. In en nabij de plek met de varens was van erosie geen sprake. Erosie kan de nodige schade veroorzaken.

* Inundatie

De leiding is bedoeld voor afvoer van water uit bos en landbouwgebied. De indruk bestaat dat de diepe leiding meestal niet meer dan 10 cm water bevat, mogelijk soms meer, maar dan gedurende korte tijd. Bij verandering in waterhuishouding (langduriger hogere peilen) zal de soort verdrinken.

* Verzuring

De bodem is basenrijk en heeft een hoge pH. Omdat er geen aanvoer meer plaatsvindt van basen (en wel uitspoeling onder invloed van regen) zal vroeg of laat het habitat verzuren.

Naar ons inschatten kunnen op korte termijn (periode van enkele jaren) vooral schoning en vorstschade een negatief effect kunnen hebben en op de langere termijn de verzuring. We achten echter de kans groter dat de komende jaren de populatie zal toenemen gezien de al jonge planten die zich rondom de adulte plant hebben gevestigd.

Literatuur

Bremer, P., 2001. Flora en vegetatie in het Voorsterbos. Rapport.

Bremer, P., 2004. On population size and demography of *Asplenium scolopendrium* L., especially at the Kuinderbos. In prep.

Bremer, P. & A. Smit, 1995. Wilde planten in Oostelijk Flevoland. Rapport.

Hübschmann, A. von., 1986. Prodrum der Moosgesellschaften Zentraleuropas. Bryophytorum Bibliotheca. Band 32. J. Cramer, Berlin/Stuttgart.

Weevers, Th., J. Heimans, B.H. Danser, A.W. Kloos, S.J. van Ooststroom & W.H. Wachter, 1948. Flora Neerlandica. Pteridophyta, Gymnospermae. Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging, Amsterdam.

WFD (Werkgroep Florakartering Drenthe), 1999. Atlas van de Drentse Flora. Schuyt & Co.

Tongvaren	p1	<i>Asplenium scolopendrium</i>
Pilzegge	r1	<i>Carex pilulifera</i>
Brede stekelvaren	r1	<i>Dryopteris dilatata</i>
Kleefkruid	p1	<i>Galium aparine</i>
Akkerkool	p1	<i>Lapsana communis</i>
Drienerfmuur	p1	<i>Moehringia trinerva</i>
Ruw beemdgras	p4	<i>Poa trivialis</i>
Kruipende boterbloem	p1	<i>Ranunculus repens</i>
Grote brandnetel	p1	<i>Urtica dioica</i>
Fijn laddermos	8	<i>Eurhynchium praelongum</i>
Gewoon sterremos	1	<i>Mnium hornum</i>
Fraai haarmos	a1	<i>Polytrichum formosum</i>
Rondbladsterremos	p1	<i>Plagiomnium affine</i>

Tabel 2. Vegetatieopname met Tongvaren in diepe waterschapsleiding in het Gietenerveld (decimale schaal).

**Opname 2004.4.
2 x 0,5 m
21 april 2004**

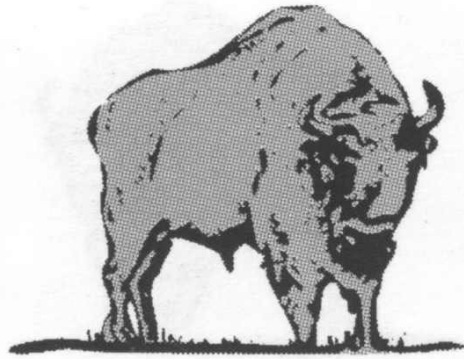
Varens in Oost-Polen

Peter Hovenkamp

Wie als natuurliefhebber een rondreis door Polen maakt, mag natuurlijk het oerwoud van Białowieża (zeg maar Bjawowjèza) niet links laten liggen. Het bosgebied van Białowieża is het enige bos van Europa dat aantoonbaar steeds bebost is geweest – het heeft dat te danken aan zijn centrale plaats in het Pools nationaal bewustzijn, maar ook aan achtereenvolgens: Poolse koningen, Pruisische Keurvorsten, Russische Tsaren, en partijbonzen van zowel de Duitse Nationaalsocialistische als de Russische Communistische partij - en allemaal met maar één doel voor ogen: de jacht, en vooral die op de Europese Bison. Zodoende is het bos, althans gedeeltelijk, behoed gebleven voor overijverige houtvesters, houtskoolbranders, ontginners en ander nijver volk, waardoor het nu bekend staat als “het laatste Europese oerbos”. Na een wisselvallige geschiedenis met vooral dieptepunten en een succesvolle herintroductie in de twintiger jaren van de vorige eeuw heeft het bos nu ook weer een (dankzij een zorgvuldige afschotpolitiek) stabiele populatie van enkele honderden Europese Bisons.

Het gehele boscomplex heeft een oppervlakte van ongeveer 1500 km², waarvan minder dan de helft op Pools grondgebied – het grootste deel ligt in Witrusland, en is daardoor voor bezoekers minder goed toegankelijk. Het wel toegankelijke deel bestaat uit een grotendeels aaneengesloten bos van zo'n 22 x 18 km, waarbinnen een strikt beschermd (sinds 1932) reservaat ligt van c. 10 x 10 km. Ter vergelijking: het hele complex is dus in totaal dus groter dan de Veluwe – het Poolse deel is vergelijkbaar met de het zuidelijk deel van de Veluwe, en het strikte reservaat is plusminus twee keer het formaat van Nationaal Park De Hoge Veluwe.

Het strikte reservaat wordt ook als strikt natuurgebied beheerd, wat betekent dat er geen houtkap plaatsvindt, en dat dode

bomen in het bos blijven liggen. Alleen de paden worden zo nodig vrijgemaakt, maar daarbij wordt het weggezaagde hout zorgvuldig langs het pad gedeponeerd, om de natuurlijke kringloop zo min mogelijk te verstoren. Het is toegankelijk, maar alleen met een erkende gids, die standaard een rondleiding verzorgt van enkele kilometers, en daarbij niet verder komt dan een vierkante kilometer aan de rand van het gebied. Op verzoek zijn er Engelstalige gidsen beschikbaar. In de rest van het bosgebied vind enige houtkap plaats, en het is is min of meer vrij toegankelijk op wegen en paden – gezien de omvang ervan loont het de moeite een fiets te huren. Dat kan bij ieder hotel of kampeerterrein.

De ondergrond van het bos is slechts heel licht geaccidenteerd – veel minder nog dan de Veluwe – maar de geringe hoogteverschillen kunnen wel het verschil maken tussen droog bos en moerasbos, waar soms 30 m hoge Elzebomen ieder op een apart klein bemost en begroeid eilandje staan. In het algemeen wordt het bos gekenmerkt door een voor Europa bijzonder grote variatie aan boomsoorten, waarbij elke soort afmetingen kan bereiken die bij ons maar zelden gezien worden. Eiken, Iepen, Lindes, Esdoorns, Haagbeuken en ook Berken wisselen elkaar af, vrijwel altijd doorspekt met Sparren, die met hun puntige kronen overal bovenuit steken. Hier en daar wordt het bos doorsneden door riviertjes, begeleid door een brede strook van open moerasland met opslag van wilgestruiken. Zelfs voor de ondeskundige bezoeker is te zien dat het hier gaat om een uniek

ecosysteem.

Komen er nu in zo'n uniek bos nu ook unieke varens voor? Tijdens onze wandelingen en fietstochtjes heb ik mijn ogen daarvoor goed opengehouden, maar het is natuurlijk niet goed mogelijk om in een paar dagen een echt goede indruk te krijgen van de totale varenflora. De omvang van het bos is daar eenvoudigweg te groot voor, en ook de toegankelijkheid buiten wegen en paden is slecht. Als je in aanmerking neemt dat de meeste paden de perceelgrenzen volgen, die kavels van 1 x 1 km afgrenzen, is het duidelijk dat het grootste deel van het bos bij een kort bezoek niet te zien is. Niet alleen de Bisons hebben zo genoeg ruimte om zich voor de toeristen schuil te houden, ook zijn er ongetwijfeld meer varens dan er vanaf het pad te zien zijn... Echter, toen wij bij het plaatselijke toeristenbureau een gids gingen reserveren, zag ik daar een door het parkbeheer opgestelde "Checklist Pteridophytes", die ik natuurlijk heb meegenomen. Met deze checklist kon ik een redelijk idee krijgen van de rijkdom aan varens die mij is ontgaan.

De varenflora

Wat is er nu voor de oppervlakkige bezoeker min of meer gemakkelijk te zien? Ik zag vooral erg veel Wijfjesvaren (*Athyrium filix-femina*), zeer algemeen in vrijwel alle delen van het bos. Minder algemeen waren een paar soorten *Dryopteris*. De Smalle stekelvaren (*D. carthusiana*) leek daarvan nog het meest algemeen te zijn, en ook de Mannetjesvaren (*D. filix-mas*) en de Brede stekelvaren (*D. dilatata*) komen er voor. Alhoewel – zo hier en daar bekwam mij een sterk vermoeden dat een veel exemplaren van Brede stekelvaren wel eens de Zachte stekelvaren (*D. expansa*) zouden kunnen zijn, een soort die in de Checklist niet werd genoemd maar die in het gebied zeker voor kan komen. Volgens de checklist zou ook nog de Kamvaren (*D. cristata*) moeten voorkomen, maar die heb ik niet gezien.

Op veel plaatsen heb ik wel Gebogen driehoeksvaren gezien (*Gymnocarpium dryopteris*), maar niet zijn broertje, de Rechte driehoeksvaren (*G. robertianum*). Zoals te verwachten staat er op de drogere plaatsen vrij veel Adelaarsvaren (*Pteridium aquilinum*), maar ik heb nergens gezien dat die echt compleet aaneengesloten velden vormt. Meer onverwacht voor mij was om te zien dat op de vochtiger plaatsen in de moeras-sige delen van het bos permanente poeltjes liggen, zowel onder Elzen als onder Sparren, waarin de Moerasvaren (*Thelypteris palustris*) vrij veel voorkomt. In tegenstelling tot in Nederland vormt deze soort er ook regelmatig sporen. Op de wat drogere plaatsen op hoge mossens in delen met sparrebos vond ik ook de Stekende wolfsklauw (*Lycopodium annotinum*).

Verder staan er op veel plaatsen Paardestaarten (*Equisetum*) in het bos – vooral de Bospaardestaart (*E. sylvaticum*) en *E. pratense* zijn langs paden algemeen, maar ook de Heermoes (*E. arvense*) kom je vrij veel tegen. Holpijp (*E. fluviatile*), Lidrus (*E. palustre*), Schaafstro (*E. hyemale*) en Reuzepaardestaart (*E. telmateia*) staan op de lijst, maar zijn waarschijnlijk minder algemeen, en ik heb ze niet gezien.

In vergelijking met Nederland

Al met al, en afgaande op de meest algemene soorten in het bos, kunnen we constateren dat qua varens het oerbos van Białowieża verrassend veel lijkt op sommige Nederlandse bossen, en met name kunnen we dan denken aan het Kuinderbos (zie bijvoorbeeld het verslag van de Kuinderbosexcursie in het vorige nummer van Varen Varia). De meer continentale ligging komt vooral tot uiting in de aanwezigheid van *Equisetum pratense* (die in Nederland niet voorkomt), en in de misschien verrassende afwezigheid van de Koningsvaren (*Osmunda regalis*) en de beide Naaldvarens (*Polystichum*). De complete checklist omvat nog een paar soorten die in de

Nederlandse flora niet, of niet meer, aanwezig zijn, zoals de Vertakte maanvaren (*Botrychium matricariifolium*), *B. multifidum* en de Vlakke wolfsklauw (*Diphasiastrum complanatum*). Het is me echter niet duidelijk geworden in hoeverre deze checklist gebaseerd is op recente waarnemingen.

Verder valt de totale afwezigheid van *Asplenium*-soorten op – dat weerspiegelt ongetwijfeld het feit dat de checklist is gebaseerd op het strikte reservaat, waarbinnen stenige substraten geheel ontbreken. Er zijn geen bruggetjes, sluisen en stenen bouwsels. Ook buiten het strikte reservaat zijn stenen bouwwerken overigens zeldzaam, want traditioneel wordt hier bijna alles in hout gebouwd, en het huidige dorp bestaat voor het grootste deel uit houten huizen.

Nadat de verschillen op deze manier zijn verklaard kunnen we ook voor de overeenkomsten een aantal oorzaken proberen aan te wijzen.

Ten eerste ligt Polen in vrijwel dezelfde klimaatzone als Nederland, en is, evenals Nederland, in het verleden sterk beïnvloed door de IJstijden. In beide landen hebben alle soorten die er nu voorkomen zich na de laatste ijstijd moeten vestigen, en komen er geen relicten voor van een oudere flora, zoals dat rond de Middellandse zee en op de Canarische eilanden het geval is.

Vervolgens is het duidelijk dat varens, met hun lichte sporen, bijzonder goed zijn in het vormen van vestigingen in nieuw beschikbaar gekomen geschikte habitats. Het grote verschil in leeftijd tussen het bos bij Kuinre en dat bij Białowieża blijkt dus na enkele tientallen jaren al nauwelijks een rol meer te spelen...

Ook wat betreft de zaadplanten is er een grote overeenkomst met de Nederlandse flora – zelfs zo sterk dat onze gids ten behoeve van de vele Nederlandse bezoekers rondliep met een Nederlands-talige editie van de bekende plaatjesflora van Fitter en Blaney.

Op stap!

Om echt bijzondere soorten te zien hoef je de lange reis dus niet te maken – het is nauwelijks te verwachten dat je in dit gigantisch boscomplex de vindplaatsen van de bijzondere Maanvarens kan terugvinden – maar om een bijzonder ecosysteem te zien is de reis echter zeer de moeite waard. Het is ook niet verwonderlijk dat Nederlandse bosbeheerders speciaal studiereizen naar Polen maken om te zien wat voor ecosystemen er bij een aangepast beheer ook in Nederland tot de mogelijkheden behoren. Het resultaat kunnen we dagelijks zien wanneer we in een Nederlands natuurgebied geconfronteerd worden met wéér een Schotse hooglander, Konik-paard of zelfs maar een Zwartbont stuk jongvee. Zou dat echt een goede vervanging zijn van de Europese Bison, of gaat het hier om imitatie-natuur?...

Wie met eigen ogen het origineel wil waarnemen kan altijd nog in Polen terecht. Reken op twee (lange) dagreizen vanaf de Nederlandse grens om het oosten van Polen te bereiken. De doorgaande wegen in Polen zijn meestal goed, maar soms is het beter om de wioldoppen zelf te verwijderen voor je aan een traject begint. Het land heeft ook verder veel interessants te bieden, en het bier wordt er in gulle halve liters geserveerd. Maar ze hebben ook thee.

Checklist van de Pteridophyta van het Białowieża Nationaal Park:

In de volgende checklist heb ik de geslachtsnamen en de volgorde van de geslachten waar nodig aangepast aan de meest recente editie van de Heukels' Flora. Nederlandse namen, voorzover beschikbaar, kan iedereen zelf wel opzoeken.

Diphasiastrum complanatum
D. tristachyum
Huperzia selago
Lycopodiella inundata
Lycopodium annotinum
L. clavatum
Equisetum arvense
E. fluviatile
E. hyemale
E. palustre
E. pratense
E. sylvaticum
E. telmateia
Ophioglossum vulgatum
Botrychium lunaria
B. matricariifolium
B. multifidum
Polypodium vulgare
Pteridium aquilinum
Oreopteris limbosperma
Phegopteris connectilis
Thelypteris palustris
Athyrium filix-femina
Cystopteris fragilis
Matteucia struthiopteris
Gymnocarpium dryopteris
G. robertianum
Dryopteris cristata
D. carthusiana
D. dilatata
D. filix-mas

Meer informatie:

Schama, S. 1995. Landscape and mem-

ory. HarperCollins. London.

Marta Świtalska – Świć & Piotr Galicki (zonder jaartal). Checklist Pteridophyta van het Białowieża Nationaal Park. Uitgave Białowieski Park Narodowy; Park Pałacowy 11; 17-230 Białowieża; Polen

Kaart:

Puszcza Białowieska. Kaart 1:50.000, 3e ed. Uitg. PTOP; ul. Ciepła 17; 15-471 Białystok; Polen (ook verkrijgbaar in de beter gesorteerde Reiswinkels in Nederland, en bij diverse natuurorganisaties).

Internetsites:

www.polenkaarten.nl (bestellen van kaarten)

www.kampereninpole.nl (eenvoudige kampeerlocaties – er zijn ook campings)

www.pnb.com.pl (de officiële site van het Nationale park, ook in het Engels).

Uit met de vereniging

Excursie tuin familie Dijkshoorn te Berchem- Antwerpen.

Rens Huibers.

Wekenlang heeft het weer in de Benelux voor menigeen roet in het eten gegooid, records aan regenwater werden verbroken, achter. Behalve die zaterdag 28 augustus 2004, want toen was het een bijzondere dag: het was droog en de zon kwam te voorschijn. Voor de veertien mensen die op die zaterdag in de gelegenheid waren om naar de Pulhoflaan 14 te Berchem-Antwerpen te komen werd het een grandioze mooie dag.

Via de uitgekende route die we van de familie Dijkshoorn hadden gekregen werden we door Antwerpen naar de plaats van bestemming geloodst. Vanwege enorme wegwerkzaamheden had niemand zonder die uitleg en plattegrond het kunnen vinden.

Behalve Louis Vervloesem, want die woont er letterlijk om de hoek.

We werden gastvrij ontvangen door de heer en mevrouw Dijkshoorn, kregen koffie en heerlijke koeken aangeboden. Nadat we over de koetjes en kalfjes waren uitgesproken werden we door de gastvrouw uitgenodigd om in de tuin te gaan kijken, waar we een scala aan vaste planten, heesters, bomen en natuurlijk varens konden aanschouwen. Allereerst wat ons opviel was de rotsachtige voortuin waar een varenssoort stond die op het eerste gezicht een schubvaren (*Asplenium ceterach*) zou zijn, maar dan een variëteit ervan gezien de gelobde blaadjes. De *Polystichum setiferum* "Plumosum Bevis" die bij IKEA! gekocht was stond er grandioos bij, omgeven door o.a. *Geranium robertianum*.

Het voormalig zwembad is door de familie Dijkshoorn omgebouwd tot een rechthoekige vijver, waar moerasgedeelten

werden gecreëerd door plasticratten op de juist hoogte te plaatsen alwaar moerasplanten in gezet zijn. De *Osmunda regalis* kwam hier goed tot zijn recht.

Verbazing werd gewekt door een stenen trog waar de *Cheilanthes lanosa* welig tierde, maar ook een *Asplenium ruta-muraria* die in de volle grond groeide, een plaatje.

De grootste verrassingen kwamen later, toen we al spiedend en onderzoekend in de achtergelegen tuin aankwamen. *Asplenium fontanum* en *Asplenium viride* groeien hier in de volle grond in combinatie met *Polystichum lonchitis* en *Blechnum penna-marina* "Alpina".

Een rotstuintje was gecreëerd door zgn. kinderkopjes op te stapelen met wat tuingrond als opvulling. Hierin stonden *Asplenium ruta-muraria*, *Cystopteris montana* en *Asplenium fontanum*. In de borders kwamen we *Polypodium vulgare*, "Trichomanis Backhouse" tegen in combinatie met *Cyrtomium fortunei*, *Asplenium scolopendrium* "Ramosum", *Athyrium filix-femina* "Cristatum", *Dryopteris sieboldii* en *Polystichum polyblepharum*. Teveel om op te noemen.

Ook de varenfotoalbums werden doorgekeken waarin vele soorten varens op de plaat zijn gezet tijdens de reizen naar bijv. de Pyreneeën.

Mevrouw Dijkshoorn heeft aan Louis Vervloesem veel te danken op het gebied van het kweken en determineren van varens.

Als afsluiting zouden we nog naar de kwekerij van Guy Vervoort in Kapellen. Een telefoontje naar hem leerde ons dat hij helaas in de maand augustus gesloten was. Bij deze willen wij de familie Dijkshoorn nog hartelijk dankzeggen voor de gastvrijheid die wij van hun mochten ontvangen.

Ledenlijst december 2004

D. Ambachtsheer, Abbevillelaan 34, 5627 MZ
EINDHOVEN

American Fern Society, Gustavus Adolphus
College, 800 West College Ave. MN 56082
ST. PETER USA

W. Arends, Sluisstraat 95 9581 JE MUSSEL-
KANAAL

J. Bakker, Heerbaan 76, 6097 AZ HEEL

A. Balasse Avenue Micara 58, B-1160, BRUS-
SEL, BELGIË

H. Bennert, Ruhr Universitat, Universi-
tatstrasse 150, D-44801, BOCHUM, DUIT-
SLAND

S. Bex, Steenbergsestraat 4a, B-3384 AT-
TENRODE, BELGIE

W. van Biessum, Jipsingbourtangerweg 7,
9551 TM SELLINGEN

P. v.d. Boogaard, Burg. Tellegenstr. 37-2h,
1073 KB AMSTERDAM

J. v.d. Bos, Apeldoornseweg 29, 6733 SB
WEKEROM

Fa. Braam Young Plants, Kalslagerweg 10,
1424 PM DE KWAKEL

P. Bremer, Roelingsbeek 1, 8033 BM
ZWOLLE

British Pteridological Society c/o Ms. Jennifer
Ide, 42 Crown Woods Way, Eltham, SE9 2NN,
LONDON, ENGLAND

A. Brocken, Jasmijnstraat 15, 1441 JW PUR-
MEREND

P. v.d. Brul, Pauwhof 1, 2289 BH RIJSWIJK

Burgers Zoo, Antoon van Hooffplein 1, 6816
SH ARNHEM

S. Buurke, Schoollaan 13, 9635 TT NOORD-
BROEK

M. Chambon, Theerestraat 70, 5271 VM ST-
MICHELSGESTEL

J. Chaudron, Kuyerdamseweg 12, 4323 LC
ELLEMEET

G. R. P. H. Daal-Lourens, Kaya Tentalaria 10,
CURACAO

W. van Dam, Elbastraat 16, 2172 JD SAS-
SENHEIM

B. Dekkers, E. Hemingwaystraat 107, 6836
TK ARNHEM

Y. Delbecque, Stephensonstraat 17, 2561 XP
DEN HAAG

T. Dijkshoorn-Kramer, Pulhoflaan 14, B-2600
BERCHEM-ANTWERPEN, BELGIË

J. van Dooren, Vruntebaan 4, B-2520 RANST
BELGIË

W. van Driel, Zevenhuizerweg 26, 9761 AE
EELDE

J. Eek, Vogelwikke 22, 7242 MB LOCHEM

R. Gebruers, Jachtstraat 35, B-2400, MOL
BELGIË

J. Greep, Van Remagenlaan 17, 6824 LX
ARNHEM

W. Grimme, Heerenweg 133, 2161 BA LISSE

G. Hanselaar, Grote Straat 45, 6181 NT
MEERS-ELSLOO

J, de Heer, Tromplaan 14, 3342 TR
HENDRIK-IDO-AMBACHT

J. v.d. Heiden, Nieuwe Kerkplein 21, 4423 AC
SCHORE

M.W. v.d. Heuvel-Clercx, Brederodeweg 10,
5281 AC BOXTEL

S. Hijkoop, Nieuwendijk 5, 3445 BH WOER-
DEN

R. Horn, C J Tuyl van Serooskerkeweg 39-1,
1076 JC AMSTERDAM

M. Houben, Jos Kleinenlaan 242, 6164 AX
GELEEN

P. Hovenkamp, Eiberoord 3, 2317 XL LEIDEN

R. Huibers, Dwarspad 15, 1721 BP BROEK OP LANGEDIJK

P. Huisman, Spreeuwenlaan 35, 2566 ZN DEN HAAG

I.V.N. Afd Elsloo, Postbus 575, 6180 AB EL-SLOO

L. Jaarsma, Van Eydenhof 51, 3833 JX LEUSDEN

F. Keyzer, Van Musschenbroekstr. 56, 3514 XL UTRECHT

P. Klijs, Van Speyk 126, 5831 LG BOXMEER

L. Koning, Lietsweg 4, 9364 TB NUIS

S. Koster, Kloet 9, 1723 LL NOORD-SCHARWOUDE

J. Kramer, Hessenweg 41, 6718 TC EDE

P. Kuiters, Ohmstraat 5, 1221 GN HILVERSUM

Kwekerij De Goede Hoop, Molenbroeklaan 20, 2675 LH HONSELERSDIJK

Kwekerij De Geranium, Bermweg 16C, 2911 CA NIEUWERKERK A/D IJSSEL

M. Leeuwen, Europaring 201, 7641 DM WIERDEN

E. van Leeuwen, Harderwijkerstr. 70, 3881 EJ PUTTEN

R. Luit, Springerstraat 24, 3822 TC AMERSFOORT

Th. Markus, Hagelkruisstraat 5, 5038 MD TILBURG

B.L. Mars, Boomgaardpad 59, 3257 KA OOLTGENSPLAAT

H. van Maurik, Dammolen 78, 3481 AN HARMELEN

P. Meegdes, Diamant 46, 1703 EW HEERHUGO WAARD

E. Meesters, Becanusstraat 53, 6216 BZ MAASTRICHT

J. v.d. Meij, Honingklaver 2, 2235 DV VALKENBURG

C. v.d. Moesdijk, Op'T Veldje 33 6176 BL SPAUBEEK

Hr J. v.d. Molen, Boulevard 33a, 6881 HP VELP

Nat. Herbarium Nederland, Universiteit Leiden, Postbus 9514, 2300 RA LEIDEN

A. Nennie-Goudswaard, Bosweg 1, 8191 JM WAPENVELD

A. Nijhuis, Barink 6, 7482 HG HAAKSBERGEN

H. Nooteboom, Roodenburgerstraat 2, 2313 HK LEIDEN

J. Offerman, Constantijnstraat 17, 1432 HJ AALSMEER

W. Oudshoorn, Lisserdijk 333, 2165 AC LISSEBROEK

M. van Overeem, Dr. A. Kuyperweg 19, 4153 XA BEESD

H. Peeters, Rue du Chateau 84, B-1470 BOUSVAL BELGIË

A & G Peroni, Via Marconi 49A I-21050 BESANO (VARESE), ITALIA

H. Pierik, Assendorper Str. 178, 8012 CE ZWOLLE

Ponga Treefern Company, Postbus 57, 2200 AB NOORDWIJK

J. van Rijn, R. Hopperlaan 36, 3584 GN UTRECHT

J. Roodnat, Broekestraat 6, 4269 VA BABYLONIEN-BROEK

M. Roos, Onafhankelijkheidsweg 53, 2332 ZP LEIDEN

H. Roskam, Valkstraat 19, 3514 TG UTRECHT

A. Rzepka, Cypres 15, 1628 ML HOORN

M. Schout, Pr. Beatrixstraat 17, 4311 BT BRUINISSE

B. Schut, Tuinstraat 54, 7311 HD APEL-
DOORN

M.W.H. Schwartz, Akkerweg 1, 4411 RR RIL-
LAND

Schweiz.Verein der Farnfreunde, Zolliker-
strasse 107, CH-8008 ZURICH, ZWITSER-
LAND

A. Slot, Von Brucken Focklaan 25, 2102 XB
HEEMSTEDÉ

F. Spoorenberg, Bleulandweg 356, 2803 HN
GOUDA

J. Steinbusch, Europaweg Z-351, 6374 KP
LANDGRAAF

Fa. T. Ploeger & Zn, Blauwkapelseweg 73,
3731 EB DE BILT

D. Tas, Uiterweg 272, 1431 AV AALSMEER

P. Teijgeler, Gr. Huibertlaan 8, 4121 EP
EVERDINGEN

H. Thielen, Overadebaan 39, 4891 RG
RIJSBERGEN

J. Veldkamp, Tweede Spoorstraat 1, 9718 PC
GRONINGEN

M. Verbruggen Heuvel 26, 5463 XC VEGHEL

J. Verlaan, Laag Boskoop 114, 2771 HA
BOSKOOP

L. Vervloesem, De Roest D'Alkemadelaan 5,
Bus 38 B-2600, BERCHEM-ANTWERPEN
BELGIË

R. Viane, Bakkereelstraat 30, B-9600 RONSE,
BELGIË

Vitro plus (H Pompe), Postbus 54, 4325 ZH
RENESSE

V. Viveen, Beeklaan 520B, 3562 BS DEN
HAAG

A. Voorthuis-v.d. Kamer, Klokjeslaan 72, 3601
HG MAARSSSEN

H. Voswinckel, Wilh.Strausstrasse 125, D-
41236, MONCHEN-GLADBACH, DUITSLAND

C. Vrins, Graafland 50, 2964 BJ GROOT-

AMMERS

K. Werner, Lavendelhof 14, 6043 WN ROER-
MOND

Westdijk's Boomkwekerijen, Boezemlaan 17,
2771 VN BOSKOOP

K. Wetsteijn, Lingedijk 89, 4247 EG KEDI-
CHEM

D. Wiederstein, Hauptstrasse 9, D-56237
SESSENBACH, DUITSLAND

B. van Wierst, Forelstraat 6, 1317 PT
ALMERE

J. Wiggers, Istanboulstraat 9, 2034 ED HAAR-
LEM

R. Wijnbergen, Leeghwaterstraat 110, 1433
CB KUDELSTAART

C. Wildevuur, Ossenmarkt 8, 9712 NZ GRON-
INGEN

W. de Winter, Plevierenweide 82, 6708 BX
WAGENINGEN

W. van Wouw, Europaweg 2, 2381 GR
ZOETERWOUDE

M. Zink Hackstrasse 19, D-67657 KAISER-
SLAUTERN, DUITSLAND

Fam. P. Zoete HeidezooM 2A, 6581 VB MAL-
DEN

R. v.d. Zouw, Van Toulon v.d. Koogweg 7,
6862 EB OOSTERBEEK

Van de leestafel

In NRC Handelsblad van 12 januari 2004 vond Rens Huibers dit bericht, dat we u niet willen onthouden:

Op een geheime locatie in Rotterdam groeit een onooglijke, maar zeer zeldzame varensoort. Voor de bouw van een parkeergarage moest het plantje wijken. Een verhuizing met gevolgen.

Door Jelle Reumer

Ergens in het centrum van Rotterdam groeit een exemplaar van de Noordse streepvaren op een kademuur. We verklappen niet waar, want veel belangstelling kan het plantje niet verdragen. De zeldzame vondst van de Noordse streepvaren (*Asplenium septentrionale* in vaktermen) leidde enkele jaren geleden tot enige beroering onder botanici en zelfs tot een klein berichtje in het Wetenschap & Onderwijskatern van deze krant (Februari 2001).

Het was tenslotte pas voor de tweede keer dat deze varensoort zich spontaan in Nederland meldde. De eerste keer betrof het een sluismuur in Zwolle, in 1990.. Overigens was de soort daarvoor ook al één keer gesignaleerd, maar dat was op een partij uit België aangevoerd steengruis in Maastricht, en dus geen vestiging die het etiket spontaan kon krijgen.

Varens hebben de prettige eigenschap zich met behulp van sporen voort te planten. Die sporen zijn zo klein en licht dat ze met luchtstromingen ver over de aardbol kunnen worden verspreid en dus in principe ook overal kunnen terechtkomen. De Noordse streepvaren hoort thuis in rotsige streken op het noordelijke halfmond, van Ierland via Mongolië tot ver in de Verenigde Staten. Kennelijk ziet een rondwarrelende spore de Nederlandse sluis- en kademuren soms aan voor een geschikte rotswand om zich te vestigen.

Zeldzaam blijft het wel.

Kort na het eerste bericht over de vondst

werden in Rotterdam plannen gepresenteerd voor de aanleg van een ondergrondse parkeergarage, waarbij en u raad het al- de desbetreffende kademuur zou moeten verdwijnen. Meestal is zo'n zeldzaamheid dan aanleiding om de bouwplannen op zijn minst een tijdje te frustreren, maar de Noordse streepvaren is zo zeldzaam dat hij op geen enkele lijst van bedreigde of beschermde soorten voorkomt.

De plant ontbeerde dus juridische status.

Gemeentelijk florist Remco Andeweg suggereerde toen om het onooglijk plantje (het heeft het uiterlijk van een gelig graspolletje) te verplaatsen. Op 17 juni 2003 is dat gebeurd.

Daar ging wel het nodige gesputter aan vooraf. Reacties als "is dat alles?" bij de eerste aanblik waren dan nog het minste, want vooral het gebrek aan zandhagedisachtige juridische allure bleek een lastig punt te zijn.

En dan de techniek nog. De keuze om een heel brok muur los te zagen en met varentje en al te verplaatsen bleek uiteindelijk niet haalbaar. Een ploeg van vijf mensen, medewerkers van een aannemersbedrijf en van twee gemeentelijke diensten, heeft toen met behulp van een breekijzer en een plantenspuit het varentje onder voortdurend benevelen uit zijn muur losgepeuterd en enkele honderden meters verderop weer teruggeplaatst op een vrijwel identiek stuk kademuur. Daartoe is ook de losgekrabde inhoud van de voeg tussen de bakstenen als een soort plantenkluit meeverhuisd.

Vervolgens kwam de droge en hete zomer van 2003. Al die tijd is Andeweg bijna dagelijks in de weer geweest met zijn plantenspuit om het plantje en de omringende bakstenen vochtig te houden. De varen bleef in leven. Intussen zijn de eerste vorstdagen er ook overheen gegaan, en nog altijd houdt de Rotterdamse *Asplenium septentrionale*

het vol. Tot nu toe lijkt de operatie geslaagd hoewel, volgens Andeweg, nog wel een jaartje nodig is voordat van een echt succes kan worden gesproken.

Een bijkomend biogeografisch probleem doet zich voor omdat de plant met de verhuizing naar een nabijgelegen stuk kademuur, in een ander kilometerhok is terechtgekomen. Ons land is ingedeeld in kilometerhokken, vierkantjes met zijden van 1 kilometer die worden gebruikt bij het karteren van planten en dieren.

Met behulp van een zescijferige code is ieder hokje te vinden, zo liggen de redaktielokalen van deze krant bijvoorbeeld in kilometerhok 37-28-53. Door de verhuizing van de streepvaren van het ene naar het andere hokje moeten de botanische verspreidingskaarten worden aangepast.

Voor zover bekend is de Rotterdamse *Asplenium* de enige plant in Nederland die ooit een verhuisbericht opleverde.

Verens determineren

Peter Hovenkamp

In het Zwitserse (en Duitstalige) tijdschrift *Botanica Helvetica* verscheen deze zomer het volgende artikel:

Ein vereinfachter Bestimmungsschlüssel für die Farne der Schweiz, door
Lea R. Wirth, Jakob Schneller en Rolf Holderegger.
Botanica Helvetica 114/1 (2004): 35-47.

In de inleiding stellen de auteurs te hebben geprobeerd een determineersleutel te maken die niet van vaktermen, maar vooral van duidelijke kenmerken gebruik maakt, bij voorkeur zo weinig mogelijk kenmerken gebruikt, en waarbij de kenmerken met illustraties zijn toegelicht.

Dat is een mooi streven, en als ze erin slagen zo'n sleutel samen te stellen zou

dat ook voor Nederlandse varenvrienden interessant zijn – de meeste Nederlandse varens komen ook wel in Zwitserland voor.

Zijn ze erin geslaagd?

De sleutel volgt het “klassieke” patroon waarbij je steeds uit twee contrasterende mogelijkheden moet kiezen, om naar een volgende mogelijkheid door te kunnen gaan. De twee mogelijkheden staan steeds onder elkaar, en zijn zo gemakkelijk te vergelijken. Daarbij is er een hoofdsleutel die wordt gevolgd door een aantal deelsleutels voor de afzonderlijke geslachten. De kenmerken zijn geïllustreerd met schematische tekeningen die over het algemeen redelijk duidelijk zijn.

Helaas zondigen de auteurs een aantal malen tegen de elementaire regels voor dit soort sleutels. Zo verzuimen ze soms om de tegenstelling waaruit je moet kiezen scherp te omschrijven.

Er is bijvoorbeeld geen echte tegenstelling tussen enerzijds “blaadjes ruitvormig” en anderzijds “blaadjes loodrecht op het vlak van het blad” – een tegenstelling die ze gebruiken om *Adiantum* van *Pteridium* te onderscheiden. Dat kan simpeler en beter, zou je denken.

En om te kiezen tussen de geslachten *Asplenium* en *Athyrium* wordt niet alleen de vorm van de sori vermeld, maar ook de aanwezigheid van 2 lintvormige vaatbundels bij *Athyrium*, maar er wordt er niets gezegd over de vaatbundels van *Asplenium* (dat zijn er nl. ook twee...).

Ook geven de kenmerken die gebruikt worden niet altijd echt duidelijke verschillen tussen de planten weer. Om *Oreopteris limbosperma* te onderscheiden van de meeste andere varens moet je bijvoorbeeld de keuze nemen “bladrand duidelijk omgerold of naar beneden gebogen, de sori vaak bedekkend”. Dat is niet het beste kenmerk voor deze toch niet al te moeilijke soort.

Tenslotte moet nog worden opgemerkt

dat de sleutel sterk is toegespitst op de determinatie van levend materiaal. Dat blijkt al uit de omgekrulde bladrand van *Oreopteris limbosperma*, maar ook uit het kenmerk waaraan bijv. *Dryopteris affinis* wordt onderscheiden: de donkere verkleuring aan de basis van de slippen, die na drogen verdwijnt (welke liefhebber zoekt trouwens eens een keer uit waardoor dat komt?).

Al met al een sleutel die niet helemaal aan de gewekte verwachtingen voldoet. Maar door de erbij opgenomen korte woordenlijst, en de duidelijke illustraties misschien toch nuttig voor diegenen die in Zwitserland naar varens willen kunnen kijken en niet voldoende in de Duitse botanisch technische terminologie thuis zijn om daarvoor één van de Zwitserse flora's te kunnen gebruiken.

Een mooi boek voor bij de kerstboom

Peter Hovenkamp

Ton Denters

Stadsplanten

Veldgids voor de stad

2004 Fontaine Uitgevers

Zoals de titel al aangeeft is dit een plantengids die zich richt op planten die in een stedelijke omgeving voorkomen. De stedelijke omgeving beslaat onderdehand een aanzienlijk deel van de oppervlakte van Nederland, en vormt in een aantal opzichten een bijzonder milieu. Niet alleen wordt een groot gedeelte van dit oppervlak ingenomen door allerlei rotspartijen,

maar ook het klimaat is er duidelijk warmer dan in de rest van Nederland. Er komen in Nederland dan ook steeds meer planten voor die in hun verspreiding tot de stad beperkt zijn. In deze gids behandelt Ton Denters, bij uitstek deskundig op dit gebied, op overzichtelijke wijze zo'n 700 plantensoorten. Varens maken van deze groep planten een niet onbelangrijk deel uit. Vooral de rotsbewonende varens komen in het stedelijk gebied goed aan hun trekken, en vrijwel alle soorten die zich de afgelopen jaren als nieuwe soort in Nederland gevestigd hebben komen in deze gids aan de beurt. De Genaalde Streepvaren (*Asplenium fontanum*), de Noordse Streepvaren (*A. septentrionale*), de Zwart- en Groensteel (*A. adiantum-nigrum* en *A. viride*), diverse soorten Naaldvarens (*Polystichum aculeatum* en *P. setiferum*) en natuurlijk oude bekenden als de Blaasvaren (*Cystopteris fragilis*): in Nederland zijn het bij uitstek stadsplanten.

De soorten worden in deze gids op zeer overzichtelijke wijze behandeld met een kleurenfoto, een korte beschrijving van de standplaats en waar nodig nadere bijzonderheden. Een determinatietabel ontbreekt, maar de duidelijke foto's maken de herkenning van deze soorten goed mogelijk.

De gids wordt gecompleteerd met een aantal wandelingen in een aantal steden – allemaal uiteraard per openbaar vervoer bij uitstek goed te bereiken.

Koop de gids, en verheug je bij de kerstboom op een nieuw excursieseizoen!

